

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

21 czerwca 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Władysław Pawlak (przewodniczący)

SSN Grzegorz Misiurek (sprawozdawca)

SSN Karol Weitz

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 21 czerwca 2024 r. w Warszawie
skargi kasacyjnej J. S.

od wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie

z 30 lipca 2021 r., VI ACa 982/20,

w sprawie z powództwa U. K. - kuratora [...] S. K.

przeciwko J. S.

o rozwiązanie umowy darowizny,

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu w Warszawie do ponownego rozpoznania
i rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.**

Grzegorz Misiurek

Władysław Pawlak

Karol Weitz

[SOP]

UZASADNIENIE

Powód S. K. w pozwie z 16 sierpnia 2017 r. wniósł o rozwiązanie umowy darowizny niezabudowanej nieruchomości położonej w O., gmina D., powiat [...], województwo [...] składającej się z działek oznaczonych numerami [...] i [...] o łącznej powierzchni [...] - objętej księgą wieczystą nr [...] - zawartej z pozwaną J. S. [...] r. oraz o zobowiązanie pozwanej do złożenia oświadczenia woli w przedmiocie zwrotnego przeniesienia własności tej nieruchomości. W uzasadnieniu wskazał, że toczy się w stosunku do niego postępowanie o ubezwłasnowolnienie a darowizna była nadmierna ze względu na jej wartość i brak uzasadnionych pobudek.

Pismem z 12 listopada 2017 r. powód zmodyfikował powództwo, rozszerzając je o żądanie ewentualne ustalenia nieistnienia stosunku prawnego wynikającego z umowy darowizny.

Pozwana J. S. wniosła o oddalenie powództwa i zasądzenie kosztów procesu.

Po częściowym ubezwłasnowolnieniu powoda, jego kurator U. K. pismem z 4 marca 2019 r., powołując się na zgodę Sądu Rodzinnego, potwierdziła czynności powoda podjęte w niniejszym procesie i wstąpiła do sprawy w charakterze jego przedstawiciela.

Wyrokiem z 21 września 2020 r. Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie uwzględnił żądanie rozwiązania umowy darowizny (pkt 1); oddalił powództwo w pozostałej części (pkt 2) i orzekł o kosztach procesu (pkt 3 i 4), przyjmując za podstawę rozstrzygnięcia następujące ustalenia faktyczne i ich ocenę prawną.

Powód aktem notarialnym z [...] r. sprzedał pozwanej i jej ojcu K. S. nieruchomość rolną o powierzchni [...], składającą się z działek nr [...], [...] i [...], objętych księgą wieczystą [...], za cenę [...] zł. Aktem notarialnym z [...] r. C. S., A. T., H. N. i T. P., działający w imieniu S., darowali powodowi nieruchomość obejmującą działki nr [...] o powierzchni [...] i nr [...] o powierzchni [...], położone we wsi O., zaś ten aktem notarialnym z [...] r. darował ich własność pozwanej. Wartość darowizny została określona w umowie na kwotę [...] zł a w rzeczywistości wynosiła

ona co najmniej [...] zł. [...] r. powód sprzedał A. S. udział wynoszący [...] w prawie własności zabudowanej nieruchomości o powierzchni [...], objętej księgą wieczystą nr [...], za cenę [...] zł.

Powód od lat nadużywa alkoholu. Mieszka w O. razem z bratem S. K.1, chorym na schizofrenię W przeszłości wspólnie z ojcem prowadził gospodarstwo rolne. Po śmierci ojca w [...] r. problem powoda z nadużywaniem alkoholu nasilił się i z czasem utrudniał mu dalsze prowadzenie gospodarstwa rolnego. Zanedbywał on pracę w gospodarstwie, sprzedał część sprzętu potrzebnego do prowadzenia gospodarstwa rolnego, przeznaczając zdobyte środki na alkohol. Nie mógł korzystać z ciągnika z powodu utraty prawa jazdy za jazdę w stanie nietrzeźwości. W 2015 r. prace w gospodarstwie rolnym powoda ograniczały się wyłącznie do koszenia łąki i były wykonywane przy pomocy rodziny z wykorzystaniem pożyczonego sprzętu. Jedynym źródłem dochodów powoda stały się środki uzyskane z dopłat unijnych.

Pomimo nadużywania alkoholu powód pozostawał względnie samodzielny i nie potrzebował pomocy w codziennym funkcjonowaniu. W prowadzeniu gospodarstwa domowego braci wspomagały siostry U. K. i J. B., które za pieniądze braci robiły im większe zakupy, sprzątały i prały; siostrzeniec B. K. opłacał za nich rachunki za prąd. W czynnościach bardziej skomplikowanych oraz w sprawach urzędowych powód potrzebował pomocy, której udzielała mu głównie rodzina.

S. K. pił bardzo często, zdarzało się że codziennie, ciągami do nieprzytomności i robił sobie krzywdę po alkoholu. Pił sam albo z kolegami, m.in. z K. S., z którym znał się od dziecka. Ich stosunki uległy zacieśnieniu po śmierci ojca powoda. Często spotykali się pod sklepem prowadzonym przez K. S., gdzie powód niekiedy pomagał w drobnych pracach np. przy wyładowywaniu towaru; za prace te K. S. częstował powoda alkoholem, czasami dawał mu wędlinę lub inne produkty spożywcze.

K. S. kupił powodowi półtorej tony węgla, zabierał go do sklepu S., gdzie płacił za jego zakupy; raz kupił mu leki do oczu i uszu. Ponadto pomagał powodowi w załatwieniu formalności związanych z uzyskaniem emerytury rolniczej, woził go do

KRUS i urzędu gminy. Powód uregulował zaległe składki ubezpieczenia rolniczego – co było warunkiem uzyskania emerytury – ze środków pochodzących ze sprzedaży na rzecz K. S. i jego żony innej nieruchomości. Emerytura rolnicza powoda wynosi nieco ponad [...] zł miesięcznie.

Pomoc udzielona powodowi przez K. S. miała uzasadniać dokonanie na jego rzecz darowizny działek o numerach ewidencyjnych [...] i [...]. Także w tej kwestii załatwienie wszelkich formalności nastąpiło z inicjatywy i z pomocą K. S. oraz jego rodziny. Nieruchomość obejmująca te działki nie została jednak darowana na rzecz K. S. ze względu na to, że był on już na rencie. Nie mógł on otrzymać takiej darowizny i nie stracić tego prawa. Ostatecznie obdarowana została jego córka – pozwana J. S., która w zasadzie nie знаła powoda, nie utrzymywała z nim kontaktów ani nie angażowała się w pomaganie mu; zdarzało się jedynie, że odwoziła powoda do domu po tym, jak wspólnie z jej ojcem spożywał u nich alkohol.

K. S. skontaktował powoda ze swoim znajomym A. S., który aktem notarialnym z [...] r. kupił od powoda udział w działce, stanowiącej siedlisko, którym mieszka wraz z bratem.

Powód o dokonanych przez siebie darowiznach nie poinformował nikogo ze swojej rodziny. Jego siostra J. B. dowiedziała się o tym przed świętami wielkanocnymi w [...] r., gdy przy sprzątaniu domu powoda znalazła dokumenty dotyczące zbycia nieruchomości; siostra U. K. więcej informacji na ten temat uzyskała w urzędzie gminy oraz od notariusza, przed którym umowy w tym przedmiocie zostały zawarte. Powód nie do końca zdawał sobie sprawę, czym rozporządził, nie orientował się, że zbył także na rzecz A. S. udział w siedlisku, w którym mieszkał z bratem oraz że po zbyciu ziemi rolnej nie będzie miał już dopłat unijnych. Kiedy sobie to uświadomił, załamał się i dopiero wtedy zgodził się na leczenie.

Siostry powoda w [...] r. wystąpiły z wnioskiem o jego częściowe ubezwłasnowolnienie. Sąd Okręgowy [...] postanowieniem z [...] r., sygn. akt [...],

uwzględnił ten wniosek i ustanowił dla powoda doradcę tymczasowego w osobie U. K.

Sąd Rejonowy [...] postanowieniem z [...], sygn. akt [...], ustanowił dla S. K. kuratora w osobie U. K. i zezwolił jej na przystąpienie w charakterze jego przedstawiciela ustawowego do niniejszego postępowania oraz do dwóch innych toczących

się w związku z umowami, którymi rozporządził on prawem własności nieruchomości na rzecz K. S. i T. S. oraz A. S. Jednocześnie zezwolono U. K. na zatwierdzenie wszystkich czynności podjętych w tychże postępowaniach na rzecz powoda.

S. K. wytoczył również powództwo o usunięcie niezgodności stanu prawnego nieruchomości składającej się z działki objętej księgą wieczystą [...], w której udział zbył on na rzecz A. S. a także powództwo o zwiększenie świadczenie w postaci ceny uzyskanej ze sprzedaży działki, dla której prowadzona jest księga wieczysta [...], K. S. i K. S.1, ewentualnie o ustalenie, że stosunek prawny mający wynikać z tej umowy nie istnieje. Postępowania w tych sprawach są w toku.

Od [...] powód leczy się poradni terapii uzależnień. Pomimo objęcia specjalistyczną pomocą i pomimo własnych deklaracji, nadal zdarza mu się łamać abstynencję.

Sąd Okręgowy, oceniając tak ustalony stan faktyczny, uznał żądanie rozwiązania umowy z zasadne w świetle art. 901 § 1 k.c. Wskazał, że przesłanki określone w tym przepisie zostały spełnione; okoliczności dokonania zaskarżonej darowizny wskazują, że była ona nadmierna. Podkreślił, że pomoc udzielona powodowi przez K. S. i jego rodzinę nie była bezinteresowna ani też niezbędna. Zauważył, że wyłącznie legitymowanym do wytoczenia powództwa o rozwiązanie umowy darowizny jest przedstawiciel osoby ubezwłasnowolnionej. W sprawie niniejszej z powództwem wystąpił samodzielnie darczyńca przed swoim ubezwłasnowolnieniem. Brak po jego stronie legitymacji czynnej został jednak sanowany w toku procesu na skutek przystąpienia do udziału w sprawie kuratora ustanowionego w postępowaniu o ubezwłasnowolnienie. Powództwo wniesione w powyższy sposób, pomimo uzyskania legitymacji czynnej

przez stronę powodową dopiero w jego toku, należy uważać za skutecznie wniesione już z chwilą złożenia pozwu. Oznacza to, że pozew z 16 sierpnia 2017 r., został skutecznie wniesiony przed upływem dwuletniego terminu określonego w art. 901 § 2 k.c., tj. przed dniem 3 września 2017 r.

Sąd Okręgowy wskazał, że uwzględnienie powództwa przewidzianego w art. 901 k.c. czyniło zbędnym zobowiązanie pozwanej do złożenia oświadczenia woli w przedmiocie zwrotnego przeniesienia własności nieruchomości. Żądanie zgłoszone w tym zakresie podlegało zatem oddaleniu. Wobec zaś uwzględnienia roszczenia głównego Sąd Okręgowy nie badał w ogóle zasadności żądania ewentualnego.

Sąd Apelacyjny w Warszawie wyrokiem zaskarżonym skargą kasacyjną oddalił apelację pozwanej od wyroku Sądu Okręgowego, dzieląc ustalenia faktyczne przyjęte za podstawę tego rozstrzygnięcia oraz – co do zasady - ich ocenę prawną. Wskazał, że w orzecznictwie Sąd Najwyższy dopuszczono możliwość wystąpienia z pozwem o rozwiązanie umowy darowizny w toku toczącego się postępowania o ubezwłasnowolnienie przez ustanowionego przez sąd doradcę tymczasowego (postanowienie z 21 czerwca 1968 r., I CZ 77/68, OSNCP 1969, nr 3, poz. 56). Zwrócił uwagę, że stroną postępowania o rozwiązanie umowy darowizny w znaczeniu materialnoprawnym jest darczyńca, a nie jego przedstawiciel ustawowy. Wbrew odmiennemu zapatrywaniu Sądu pierwszej instancji, nie mogło zatem dojść do wstąpienia w miejsce powoda jego przedstawiciela ustawowego (art. 196 k.p.c.) ze skutkiem przewidzianym w art. 198 § 2 k.p.c.

W chwili wniesienia pozwu S. K. nie był ubezwłasnowolniony; miał pełną zdolność do czynności prawnych, ale przesłanki do ubezwłasnowolnienia już istniały i toczyło się wobec niego postępowanie o ubezwłasnowolnienie. Możliwe więc było zastosowanie art. 70 § 2 k.p.c. i dopuszczenie powoda do podejmowania czynności jako osoby, która nie ma należytego ustawowego umocowania, ewentualnie zawieszenie postępowania. Sąd Okręgowy z możliwości tych nie skorzystał i podjął czynności dopiero po ustanowieniu dla powoda doradcy tymczasowego, ale doradca ten a później kurator potwierdzili czynność powoda w postaci wniesienia pozwu.

Termin do dokonania tej czynności został zatem zachowany. Legitymacja czynna jako przesłanka rozstrzygnięcia jest badana na datę orzekania (art. 316 § 1 k.p.c.).

W ocenie Sądu Apelacyjnego, przyjęcie odmiennej koncepcji czyniłoby ochronę osoby pokrzywdzonej przewidzianą w art. 901 k.c. iluzoryczną, z uwagi na długotrwałość postępowania o ubezwłasnowolnienie.

W skardze kasacyjnej, pozwana wniosła o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania bądź też zmianę tego orzeczenia i uwzględnienie apelacji w całości, zarzucając naruszenie art. 901 § 1 i 2 k.c.

Powód w odpowiedzi na skargę kasacyjną wniósł o jej oddalenie.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 901 k.c., przedstawiciel osoby ubezwłasnowolnionej może żądać rozwiązania umowy darowizny dokonanej przez tę osobę przed ubezwłasnowolnieniem, jeżeli darowizna jest – ze względu na wartość przedmiotu świadczenia i brak uzasadnionych pobudek – nadmierna (§ 1), przy czym z żądaniem tym może wystąpić skutecznie w terminie dwóch lat od wykonania darowizny (§ 2). Wprowadzenie tego unormowania miało na celu ułatwienie i zapewnienie szerszej ochrony interesów osób, które ze względu na zakłócenia władz umysłowych lekkomyślnie, bez należytego rozeznania dokonały nieodpłatnego przysporzenia kosztem swojego majątku. Zostało ono oparte na założeniu, że dokonanie nadmiernej darowizny przez osobę następnie ubezwłasnowolnioną świadczy z dostatecznie wysokim prawdopodobieństwem, że podstawy do ubezwłasnowolnienia istniały już w chwili dokonania darowizny.

Powództwa o rozwiązanie umowy darowizny nie może wytoczyć osobiście ubezwłasnowolniony darczyńca. Z żądaniem tym może wystąpić w jego imieniu przedstawiciel ustawowy, a więc opiekun osoby ubezwłasnowolnionej całkowicie (art. 155 § 1 w związku z art. 175 k.r.o.), kurator osoby ubezwłasnowolnionej częściowo (art. 155 § 1 w związku z art. 178 § 2 k.r.o.). W toku postępowania o ubezwłasnowolnienie z żądaniem rozwiązania darowizny może wystąpić doradca tymczasowy ustanowiony przez sąd, przed którym toczy się to postępowanie (art. 548 § 1 k.p.c., art. 181 § 1 k.r.o. w związku z art. 549 § 2 k.p.c.).

W piśmiennictwie trafnie zwrócono uwagę, że rozwiązanie umowy darowizny może wchodzić w rachubę jedynie w przypadku, gdy została ona ważnie zawarta. Umowa nieważna nie kreuje stosunku prawnego, który mógłby zostać rozwiązany. Nieważność umowy z jakichkolwiek przyczyn (np. sprzeczności z ustawą, zasadami współżycia społecznego – art. 58 k.c.; wady oświadczenia woli – art. 82 k.c.) wyłącza możliwość oraz potrzebę poszukiwania ochrony na gruncie art. 901 k.c. W razie wystąpienia przesłanek skutkujących nieważnością darowizny nie można domagać się jej rozwiązania. Artykuł 901 k.c. służy eliminowaniu skutków darowizn dokonanych w sytuacjach, w których wola darczyńcy była powzięta wadliwie, ale nie w stopniu powodującym nieważność tej czynności.

Bezwzględna nieważność czynności prawnej sąd ma obowiązek uwzględnić z urzędu. Oceniając żądanie rozwiązania umowy darowizny sąd powinien zatem w pierwszej kolejności rozważyć, czy została ona ważnie zawarta; winien to uczynić niezależnie od tego, czy obok tego żądania zgłoszone zostało żądanie ustalenia nieważności umowy. Zgromadzony w sprawie materiał dowodowy i ustalenia faktyczne dokonane na jego podstawie niewątpliwie dawał asumpt do zbadania tej kwestii, tym bardziej, że została ona objęta żądaniem określonym przez powoda jako ewentualne. Sądy obu instancji przeszły nad tym do porządku dziennego przyjmując, że nie ma to znaczenia dla rozstrzygnięcia sprawy. Konstatacji tej nie można uznać za trafną. Stwierdzenie bezwzględnej nieważności umowy darowizny skutkowałoby bowiem oddaleniem żądania jej rozwiązania i uwzględnieniem żądania ustalenia nieistnienia stosunku prawnego mającego wynikać z tej umowy. Przyjęcie odmiennego - błędnego - założenia nie pozwoliło Sądowi Najwyższemu skutecznie odeprzeć zarzutów podniesionych w skardze kasacyjnej.

Z tych względów na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c. należało orzec, jak w sentencji.

Grzegorz Misiurek

Władysław Pawlak

Karol Weitz

(M.K.

[a!])